

Наведена класифікація суб'єктів виборчого права може бути доповнена й іншими параметрами. Наприклад, залежно від ступеня участі у виборах усіх учасників виборчих правовідносин можна поділити на обов'язкових і факультативних. Першу групу складають ті з них, без яких виборчий процес не взмозі якісно забезпечити проведення виборчих кампаній. За цим же критерієм до обов'язкових учасників можна віднести виборців, кандидатів, зареєстрованих кандидатів, виборчі комісії, органи державної влади, органи місцевого самоврядування їх службові та посадові особи, засоби масової інформації.

До факультативних суб'єктів виборчого права належать уповноважені представників партій (блоків), довірені особи, спостерігачі. Участь у виборчому процесі не є обов'язковою.

Слід підкреслити, що незалежно від критеріїв систематизації суб'єктів виборчого права, всі вони тією чи іншою мірою мають на меті забезпечення дієздатного процесу формування представницьких засад народовладдя, створення виборцям належних умов для легітимного виявлення своєї волі.

Ю. В. Ткаченко, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Інституту державного будівництва та місцевого самоврядування АПрН України

До питання про природу юридичних конфліктів, що виникають у процесі парламентських виборів

Багатовіковою практикою державно організованого життя суспільства вироблено чимало способів здобуття державної (політичної) влади різними соціальними силами, які можна поділити на дві групи: легітимні і нелегітимні. Однією із форм легітимного, законного шляху приходу до влади є вибори — найбільш мирна і демократична процедура. Однак, не зважаючи на мирний характер виборів, майже у всіх державах світу в процесі їх здійснення відбувається загострення політичної боротьби, зростання напруженості суспільного життя і, як наслідок, поява та розгортання конфліктів, що можуть мати небезпеку не тільки для сторін, котрі конфліктують, а і в цілому для суспільства. Тому вивчення проблем, пов'язаних з електоральними конфліктами, є завжди актуальним і необхідним.

Юридичні конфлікти, що виникають у процесі парламентських виборів, мають, як правило, ознаки, риси, котрі характеризують соціальні конфлікти взагалі. Соціальні конфлікти — це «зіткнення протилежних інтересів чи поглядів, крайнє загострення суперечностей, що призводить до ускладнень або го-

строї боротьби»¹. Відповідно до цього електоральні конфлікти юридичного характеру можна визначити як зіткнення протилежних інтересів, поглядів, носіями яких є учасники виборчого процесу, щодо вирішення виникаючих суперечностей між ними на основі юридичних норм, процедур та інших юридичних засобів. Особливу гостроту таким конфліктним відношенням у процесі виборів надає те, що вони спрямовані на здобуття державної влади, оскільки тільки з моменту отримання депутатського мандату політичні сили можуть реально здійснювати державно-владні повноваження і тим самим одержувати можливість контролювати та спрямовувати як матеріальні ресурси і цінності, що перебувають під контролем держави, так і поведінку інших суб'єктів суспільних відносин.

Розглядувані юридичні конфлікти слід відносити до такої конфліктної поведінки, як боротьба². Ця форма конфліктної поведінки за своїм характером є найбільш активною та небезпечною, що може потягти за собою гострі форми протікання конфлікту та тяжкі його наслідки. Домінування у сфері виборчих відносин подібних форм поведінки означає, що головне завдання держави полягає в остаточному розв'язанні та ліквідації таких конфліктів на основі правових норм, а не тільки в пом'якшенні та виключенні гострих форм їх протікання. У цьому аспекті важливим є з'ясування того, наскільки ефективно здатні норми права вплинути на появу, розвиток та розв'язання конфлікту і яким чином необхідно використовувати юридичні механізми щодо управління, пом'якшення та попередження конфліктної взаємодії. Це ж підкреслює і академік Ю. М. Тодика, вказуючи, що «законодавство і політико-правова практика повинні бути спрямовані на недопущення та усунення можливих державно-правових конфліктів. Важлива розробка таких юридичних процедур, які б допомагали виявляти конфлікти в державно-правовій сфері і давали б можливість перенести конфлікт у юридичну сферу з цивільованою процедурою їх розгляду і розв'язання»³.

¹ Українська радянська енциклопедія: В 12 т. — К.: Головна редакція УРЕ, 1980. — Т. 5. — С. 380.

² Див.: Солов'єв А. И. Конфликты в государственно-административной сфере // Полис. — 1997. — № 4. — С. 156.

³ Тодика Ю. Н. Конституционное право Украины: отрасль права, наука, учебная дисциплина: Учебное пособие. — Харьков: «Фолио»: «Райдер», 1998. — С. 211–212.

Юридичні конфлікти, що виникають через виборчі відносини, є змішаними юридичними конфліктами¹, оскільки вони, як і всі інші змішані юридичні конфлікти, розпочинаються, в основному, поза сферою правових відносин і незалежно від норм права, а тільки з часом набувають юридичного характеру за відповідними ознаками та рисами. Такі елементи виборчих конфліктів, як привід, суб'єктивна сторона та мотивація, пов'язані в основному з проблемою влади і далекі від правової матерії, об'єктна ж їх сторона неминує викликає появу на певних стадіях конфлікту правових елементів різної інтенсивності і таким чином відбувається юридизація цих політичних на початковому етапі конфліктів. У «чистому» ж юридичному конфлікті його привід, об'єкт, суб'єктивна складова, учасники, мотивація їх поведінки, тобто всі елементи конфлікту, завжди мають правові ознаки, а сам конфлікт, як правило, викликає юридичні наслідки.

Для характеристики виборчих юридичних конфліктів можуть бути використані розроблені теорією конфліктології загальні умови виникнення соціальних конфліктів. По-перше, конфлікт виникає лише за наявності двох і більше сторін, причому в процесі його розвитку виникають тенденції до поляризації сторін на суб'єктів, що протистоять один одному. По-друге, необхідною умовою конфлікту є наявність «дефіциту», тобто обмеженої кількості матеріальних чи духовних благ, коли всі бажаючі не можуть задовольнити своєї потреби в них. Дефіцит може бути у вигляді речей, матеріальних або духовних цінностей, престижних занять, професій, робочих місць тощо. По-третє, конфлікт виникає лише тоді, коли сторони намагаються досягти мети за рахунок одна одної, досягнення однієї сторони означає невдачу іншої. По-четверте, важливим аспектом конфліктних відносин є влада, бо, лише маючи її, можна контролювати і спрямовувати поведінку іншої сторони².

¹ Юридическая конфликтология / Под ред. В. Н. Кудрявцева. — М., 1995.

² Конфліктологія: Підручник / Л. М. Герасіна, М. І. Панов, Н. П. Осіпова та ін. / За ред. професорів Л. М. Герасіної та М. І. Панова. — Харків: Право, 2002. — С. 32–33.

Аналіз парламентських виборів 2002 року в Україні показує, що для виникнення та розгортання конфліктів, в тому числі і юридичних, були в наявності всі необхідні умови. Так, у передвиборну боротьбу за парламентські місця в Україні вступили 33 політичні партії і блоки політичних партій, за списками яких балотувалося 3 755 кандидатів і 3 238 кандидатів у народні депутати України по мажоритарним округам¹, передвиборчі програми та платформи яких нерідко були майже полярно протилежними. Таким чином, бажаючих отримати депутатський мандат було значно більше ніж 450 місць у парламенті, тобто 14 претендентів на один мандат, а це означає, що переважна більшість із них не змогла б задовольнити свої потреби в отриманні статусу народного депутата України. Такий стан речей об'єктивно призводив до загострення боротьби між учасниками виборчого процесу.

Природа юридичних конфліктів, що виникають із виборчих відносин, може бути розкрита за допомогою з'ясування їх сутності, причин виникнення, рушійних сил, мотивації та характеристики конфліктуючих сторін.

Сутність цих конфліктів зводиться до вирішення суперечностей, що виникають між різними учасниками виборчого процесу. Її розкриття є можливим за допомогою таких структурних елементів (ознак) конфлікту, як предмет та об'єкт. Предметом конфліктів, що розглядаються, виступає проблема завоювання влади, оскільки саме заради неї конфліктуючі суб'єкти прагнуть розв'язання цієї головної суперечності, вступають у боротьбу між собою. Об'єктом же цих юридичних конфліктів, як і будь-яких інших соціальних конфліктів, завжди виступає певний дефіцитний ресурс, що являє собою матеріальну або духовну цінність, якою прагнуть володіти або користуватися конфліктуючі сторони. У цьому випадку таким об'єктом є право на отримання депутатського мандату. Саме він, як можливість здійснювати державно-владні повноваження, знаходиться в площині схрещення інтересів тих соціальних суб'єктів, що беруть участь у парламентських виборах. Таким чином, об'єкт виборчого конфлікту найбільш тісно

¹ 14 претендентів на один мандат // Голос України. — 2002. — 30 березня.

пов'язаний з правовою матерією, а саме: з конституційно-правовим інститутом правового статусу народного депутата України та конституційно-правовим інститутом виборів народних депутатів України як легітимної і законної процедури отримання даного статусу.

На природу виборчих конфліктів впливають і безпосередні причини їх виникнення, які становлять один із його елементів. Такі причини традиційно поділяють на об'єктивні та суб'єктивні. Вибори до Верховної Ради України в 2002 році визначили, що головними безпосередніми об'єктивними причинами виникнення юридичних конфліктів у цій сфері виступали проблеми застосування виборчого законодавства, наприклад, не досить чітка врегульованість процедури підрахунку голосів, зокрема, недостатня її прозорість і гласність, невизначеність процедури одержання копій протоколів щодо підрахунку голосів безпосередньо на місцях тощо. Слід зазначити, що інколи і демократичні норми Закону України від 18 жовтня 2001 року «Про вибори народних депутатів України» (далі — Закон), котрий був оцінений позитивно міжнародними спостерігачами, яких в Україні було 944 особи із 49 країн, серед них — 146 із країн СНД та 312 — від ОБСЄ¹, виступали як джерело конфліктів. Так, норма про голосування за відкріпними посвідченнями була використана в зовсім інших цілях, оскільки відомі такі випадки, коли тисячі виборців прибували з інших округів для підтримки «потрібного» кандидата. Ця норма була використана політичними силами у своїх цілях для обходу закону, отже, доцільність була поставлена попереду законності. Також були і причини, більш пов'язані з організаційною, а не правовою стороною регулювання виборчого процесу. Це і застарілий порядок складання списків виборців, що потім призвело до великих черг на виборчих дільницях у день голосування, і непристосованість приміщень для голосування, і недостатня кількість штату на виборчих дільницях, і втручання у виборчий процес представників місцевої влади. Були і випадки тиску та переслідування деяких кандидатів, агітаторів та виборців, під час передвиборної кампанії було навіть вбито двох кандидатів².

¹ Голос України. — 2002. — 29 березня.

² Змова чи переслідування // Голос України. — 2002. — 2 квітня.

Розкриттю особливостей юридичних конфліктів у виборчих відносинах допомагає аналіз і суб'єктивних причин, їх рушійних сил та мотивації. Мотиви у конфлікті — це спонукання до вступу в конфлікт, пов'язані із задоволенням потреб, сукупність зовнішніх і внутрішніх умов, які викликають конфліктну активність суб'єкта. З цієї точки зору в діях конфліктуючих сторін розрізняють апеляцію до потреб, інтересів, цінностей та норм¹. Конфлікт буде повним та розгорнутим, коли він заснований на одночасному включенні в мотивацію всіх чотирьох рівнів мотивації: і потреб, і цінностей, і інтересів, і норм.

Електоральні конфлікти в більшості випадків є розгорнутими з переважним значенням ціннісно-нормативного рівня, який є основою диференціації політичних сил. Але у виборчих конфліктах юридичного характеру на перший план вже виступає рівень потреб та інтересів. Таким чином, основним мотивом, що спонукає учасників виборчих відносин до конфліктних дій юридичного характеру, виступають прагнення задовольнити свої потреби та інтереси, насамперед, потреби владарювати шляхом отримання статусу народного депутата.

Вивчення практики функціонування інституту парламентських виборів в Україні дає змогу дійти висновку, що в основному завдання по розв'язанню конфліктів, які виникають в їх процесі, вирішується. Значною мірою це забезпечується тим, що виборчим правом найбільш повно врегульована об'єктивна сторона цих юридичних конфліктів.

На наш погляд, значно сприяло б оптимальному вирішенню таких конфліктів і належне врегулювання їх суб'єктної сторони. Наприклад, конфліктний характер на минулих виборах мало питання стосовно того, чи можуть бути зареєстровані кандидатами в народні депутати України особи, що мають подвійне громадянство. Також не врегульоване законом питання стосовно того, чи може політична партія, яка не є суб'єктом виборчого процесу (ст. 11 Закону), проводити передвиборчу агітацію за чи проти будь-якої іншої партії (блоку) або кандидата в народні депутати України. Розділ VIII цього Закону не передбачає такої можливості, але прямо і не забороняє. Можна навести ще один приклад «невиписанос-

¹ Див.: *Здравомыслов А. Г.* Социология конфликта. — М., 1996.

ті» суб'єктної сторони виборчого процесу. Частина 2 ст. 57 Закону встановлює тих суб'єктів, хто не може бути довіреною особою кандидата у народні депутати. Як видається, під цю категорію не підпадають самі народні депутати і депутати місцевих рад. Але вплив цих осіб на виборців може бути значно більший, ніж інших громадян, і це може бути також порушенням принципу рівних виборів, оскільки в кандидатів у народні депутати України, що мають таких довірених осіб, є значна перевага перед іншими кандидатами.

Можна виказати думку, що з метою попередження конфліктів бажано було б передбачити більш розвинуту систему адміністративної відповідальності за порушення виборчого законодавства, а також вдосконалити процедуру розгляду виборчих спорів виборчими комісіями та судами. Як показала практика, до виборчих комісій на минулих парламентських виборах надходила велика кількість скарг, що значно ускладнювало їх роботу. У цьому аспекті є корисним досвід США, де виборчі комісії майже не займаються розглядом спорів під час виборів, оскільки для цього там створюються спеціальні комісії при головних юристах штатів. Звісно, такі комісії мають змогу оперативніше розбиратися з такими скаргами, ніж виборчі комісії та суди. В Україні це можна було б реалізувати шляхом формування на час виборів при обласних управліннях юстиції спеціальних комісій у складі незалежних адвокатів, які б безпосередньо розглядали спори, пов'язані з виборчим процесом.